

Gondolatok a fordításelmélet kérdéseiről

1. A műfordítás kérdéseivel foglalkozó szakirodalomban több szerző is azon a véleményen van, hogy a műfordításszöveg az eredeti szöveg többszörös áttétele útján keletkezett szövegvariánsa az eredetinek (Bańczerowski 1998, Péter 1999, Cs. Jónás 2001, Lőrincz 1997, 1998, 2003). Ha Umberto Eco nyomán az irodalmi szöveget „nyitott műnek” fogjuk fel, amelynek értelmezésében a szerzői szándék mellett a befogadónak is nagy szerepe van – és a befogadók egymástól eltérő nyelvi és stiláris kompetenciája is nagymértékben meghatározza a különböző szövegek értelmezését –, akkor érthető a fenti megállapítás. Megfigyelhető az is, hogy a 90-es évek óta keletkezett műfordítások egyre inkább a forrásnyelvi olvasó-befogadó elvárásainak igyekeznek megfelelni. „... a műfordítói elvekben és eljárásokban a forrásnyelvi szövegek eredeti jegyeit megőrző, ún. egzotizáló fordításról a meghonosító (naturalizáló) fordítás felé tolódott el a műfordítói gyakorlat (Zilka 2001: 30–31). A műfordító a forrásnyelvi befogadó igényeihez igyekszik közelíteni. Hogy ezt megvalósíthassa, különböző változtatásokat kell végrehajtania a szöveg belső struktúráján, de a műfordítási folyamat közben igyekszik kompenzálni is az óhatatlanul bekövetkező veszteségeket.

2. Az invariáns kérdése a műfordításban

Az invariáns filozófiai értelemben valamely dolog belső jellemzője, valamint a viszonylag egynemű dolgok osztályának a megnevezése. Az invariánsok azonban nem abszolút változatlanok, nagyságuk a variánsokkal való kölcsönhatások következtében változhat (Lőrincz 2001: 10–11).

Bár napjainkban az irodalmi hermeneutika és a kognitív nyelvészet képviselői megkérdőjelezik a fordítással kapcsolatos olyan fogalmakat, mint a norma vagy az invariáns a költői szövegek esetében. Ahhoz azonban, hogy mérni tudjuk, mennyire közelíti meg a műfordítási folyamat eredményeképpen létrejövő műfordításszöveg az eredeti szöveg üzenetét, feltételeznünk kell valamiféle invariánst a szövegben, amelyet a műfordítónak el kell juttatnia a feltételezett célnyelvi befogadókhoz. Ennek érdekében a forrásnyelvi

szövegben meg kell keresnie azt az egy vagy több állandó szemantikai, pragmatikai és grammatikai jelentéssel rendelkező részt, azaz **invariánst**, amelyet meg kell őriznie a forrásnyelvi szövegekben is.

Véleményem szerint invariánsnak egyrészt **az eredeti szöveg egészét** kell tekintenünk, amelyhez viszonyítva a műfordítások mindegyike egy-egy variánsa az eredeti szövegnek. De a forrásnyelvi szövegegészen belül is meg kell különböztetnünk egy olyan állandó, a célnyelvre kötelező érvénnyel átkódolandó „magot”, amelyet szintén invariánsnak nevezhetünk. Ez az adott szöveg lényeges információit hordozó üzenet a szöveg grammatikai, szemantikai, pragmatikai jelentéshálózatából épül fel. Bár meg kell jegyeznünk, hogy a sajátos konnotatív jelentéssel rendelkező szépirodalmi szövegen belül nehéz egy olyan állandó részt találni, amelyet a célnyelvi befogadó a forrásnyelvi befogadóhoz hasonlóan a forrásnyelvi szöveggel egyenértékű szövegként értelmez. Hozzá kell tennünk azt is, hogy a pragmatikai jelentés átadása is szerves része kell, hogy legyen mind a forrásnyelvi fordító-befogadó értelmezésének a műfordítási folyamatban, mind a célnyelvi befogadói értelmezésnek. Pragmatikai jelentésen sokféle jelentést értenek a szakirodalomban, többek között érzelmi, expresszív, stilisztikai, nyelvi rétegbeli, okkasionális (aktuális) stb. jelentést. A szöveg denotatív és pragmatikai jelentéséből szövődik – mint egy háló – a szöveg invariánsa (Lőrincz 2002: 94–95).

Szabó Zoltán a **stilisztikai invarianciát** értelmezi, amikor a következőket írja: „... az invariánst a dolgokhoz és a dolgokban közös tulajdonságokhoz köti (a dolog a variánsnak felel meg), és azt is hangsúlyozza, hogy az invariánst csak az általánost magában foglaló kategóriák felfedésével ismerhetjük meg” (Szabó 2003: 213). A stilisztikai invariánsnak még azonban sok olyan összetevője van, amelyet csak a szöveg egészének különböző módszerekkel történő vizsgálatával fedhetnénk fel. Ez a vizsgálat közelebb vihet a stílus fogalmánk értelmezéséhez is. „Eszerint a stílus fogalma a változónak és az állandónak, a variánsnak és az invariánsnak a kapcsolatával jellemezhető (Szabó 2003: 214). A stílusbeli invariancia közelebb visz a műfordítás-szövegek invariánsainak meghatározásához, valamint a műfordítási ekvivalencia kérdéséhez is.

3. A fordítási folyamat egy új szempontú megközelítése: a traduktológia

2003 decemberében jelent meg a Tinta Könyvkiadónál Albert Sándor *Fordítás és filozófia* című könyve. A szerző – maga is gyakorló műfordító lévén – a fordítási szakirodalom alapos ismeretében, és saját műfordítói gyakorlatának tanulságait felhasználva a fordítás elméletét és gyakorlatát új megvilágításba helyezi. Pontosabban a fordítás elméletéről eddig írt munkák

terminológiáját, de még a fordításelmélet tudományosságát is nagyjából megkérdőjelezve sok kérdést vet fel, és saját fordítói gondolkodásában meg is válaszolja őket. Vegyük sorra most azokat az alapvető terminus technikusokat, amelyeket a szerző megvizsgál, elvet, ill. újraértelmez!

3.1. Albert Sándor a *fordításelmélet*, ill. *fordítástudomány* műszavak helyett a **traduktológia** szót használja, amely a fordítási folyamatban a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg, valamint az átváltási műveletek mellett a fordító személyiségét, fordítói kompetenciáját is figyelembe veszi. Nem ismeretlen ez az eljárás mód a szakirodalomban, hiszen korábban Bańcerowski Janus **transzlatorika** fogalma is magában foglalta már ezeket a tényezőket. Bańcerowski a transzlatorikus rendszert a következőképpen vázolja fel:

ADÓ → A-SZÖVEG → FORDÍTÓ → B-SZÖVEG → VEVŐ

A transzlatorika rendszerének is a fordítóra kell összpontosulnia, mivel a rendszerben az övé a központi szerep. Fontos annak megállapítása is, hogy milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie annak a személynek, akit fordítóknak szoktak nevezni. Ő a folyamatban az adó és a vevő szerepét egyszerre játssza. Ez azt jelenti, hogy nemcsak képes egy idegen nyelven befogadni egy szöveget, hanem képes az egyik nyelvről (kiindulási nyelv, source language) egy másikra (célnyelv, target language) átkódolni. Ez szükséges, de nem elégséges feltétele a fordítónak, olyan más jegyekkel is kell rendelkeznie, amelyek őt megkülönböztetik az idegen nyelveket jól beszélőktől (Bańcerowski 2000: 389).

Albert Sándor szerint a traduktológia mint a fordításról való gondolkodás két szakaszra osztható: **1.** A fordító megérti és interpretálja a forrásnyelvi szöveget. **2.** A megértett és interpretált tartalmat a célnyelv eszközeivel szövegesíti, újraserkeszti. Ez a két szakasz tulajdonképpen nem is választható el. Ha a fordító rosszul értelmezi és interpretálja a szöveget, akkor hibás fordítás jön létre, amely nem felel meg a forrásnyelvi szövegnek. Lehet jól hangzó, „szép” a szöveg, de nem lesz a forrásnyelvi szöveg célnyelvi variánsa. Ugyanakkor még ugyanannak a fordítóknak nem lesznek teljesen azonosak az ugyanarról a szövegről más-más időben készített fordításai sem. Ennek az oka több tényezőtől is függ, így például a fordító személyiségétől, munkabírásától, lelkiállapotától stb. Maga a nyelv, a nyelvi elemek szinonimitása, ill. variabilitása teszi lehetővé, hogy ugyanazt másképp is kifejezhessük. Bár a választási lehetőség nem végtelen, de elég nagy ahhoz, hogy az egyes fordítók esetén nagy különbségeket hozzon létre. „E *kompetencia-szintű* (a nyelvben inherens módon meglévő, „objektív” adott, általános) és *performancia-szintű* (az egyénhez, a fordítóhoz kötődő, szubjektív,

specifikus) tényezők *együttes hatása* eredményezi a célnyelvi szövegek (fordítások) egymástól való különbségét” (Albert 2003: 96).

3.2. A fordíthatóság / fordíthatatlanság kérdése. A szerző felveti a kérdést, hogy valóban antagonisztikus ellentét van-e az oppozíció két pólusa között, vagy egyfajta folytonosságot kell feltételeznünk: nehezen fordítható, részben fordítható, hatalmas veszteségek árán fordítható, könnyen fordítható stb.. Albert erre a kérdésre a következő választ adja: „Hogy eloszlássuk ezt a látszólagos zűrzavart, máris szögezzük le, hogy a *fordíthatatlanság elméleti* (nyelvészeti, logikai, szemiotikai stb.) *kategória*, a *kód*, a *langue* inherens tulajdonsága, míg párja, a *fordíthatóság gyakorlati kategória*, a *szöveg*, a *diszkurzus* inherens sajátossága: mivel a fordítási művelet a nyelv szövegesítését *előfeltételezi*, a fordíthatóság csakis a szövegre, a *diszkurzusra* vonatkozatható” (Albert 2003: 46). A konkrét szövegek tehát – a parole-szinthez tartozóként – mindig többé-kevésbe fordíthatók. A nyelv egyes szavai az eltérő szemantikai terjedelem, a kulturális, konnotációs, mentalitásbeli és egyéb különbségek miatt ugyan nem vihetők át egy másik nyelvre, de a szövegek mindig fordíthatók, ha nem is egyenlő mértékben. A szöveg minden eleme fordítható, de nem mint önálló elem, hanem mint szövegegység.

A fordítás soha nem lesz azonos az eredeti szöveggel, ezért a fordítás útjait mindig a konkrét nyelv keretei és határai szabják meg, ebből a fordító nem tud kilépni. A fordító, miközben létrehozza a konkrét célnyelvi szöveget, a maga emberi tényezőit is figyelembe veszi. Itt tulajdonképpen azt mondja a szerző is, amit a fordítói normáról szólva jómagam is megállapítottam, amikor az invariáns kapcsán felvettem a konkrét szöveget, mint invariáns, amelyhez képest a fordítások mindegyike egyfajta változata, variánsa az eredetinek (vö. még Péter 1999).

3.3. Az ekvivalencia kérdése. Albert Sándor a következőket írja erről a kérdéstről: „Az ekvivalencia *feltételezett viszony* a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között, vagy pedig létező viszony két, nem azonos nyelvű szöveg között, amely viszony ezt a két szöveget egymás fordításává teszi” (Albert 2003: 77). Albert Sándor is elismeri, hogy van ekvivalencia, bár három francia szövegrész és magyar megfelelőik egybevetése után a következőket állapítja meg: „E megfeleltetések nem mindegyike tekinthető ekvivalenciának. A megfeleltetés tágabb kategória, mint az ekvivalencia: az ekvivalencia mindig (valamilyen szempontból) megfeleltetés, de nem minden megfeleltetés vezet ekvivalenciához” (Albert 2003: 34). A terminológiai többértelműség a zavaró inkább ebben az esetben is. A 80-as évek elején megjelennek más fogalmak is az ekvivalencia szinonimájaként, pl. az **adekvátság** = adequacy, vagy a célnyelv követelményeinek való megfelelés = **appropriacy**, és az elfogadhatóság = **acceptability** pragmatikai követelménye is (vö. G. Toury 1980). Egyetérthetünk Albert Sándorral abban, hogy az ekvivalencia

jelenségét nem a nyelv, a leírás felől, hanem a **funkció** felől kell vizsgálnunk. Bizonyos szituációt kifejező szövegrészek lehetnek ekvivalensek, és az egész szituációt kifejező szövegegész is. Véleményem szerint éppen ezért nem kellene elvetni az ekvivalencia műszó alkalmazását a megfeleltetésre, és esetleg egy újabb fogalmat bevezetni, mert csak tovább növelnénk ezzel a terminológiai zűrzavart.

3.4. A fordítási művelet során létrejövő veszteségek kompenzálása. A langue-szinten létrejövő veszteségek csak nehezen, sokszor egyáltalán nem kompenzálhatók. Sokszor van szükség ún. szociokulturális adaptációra (Albert fogalma), hogy a fordított szöveg az idegen nyelvű befogadóban ugyanazt a hatást váltsa ki, mint amit a forrásnyelvi szöveg a forrásnyelvi (anya-nyelvi) befogadóban keltett. Itt kell megjegyezni, hogy ezt a fajta fordítást nevezik a szlovák műfordítási szakirodalomban (vö. Žilka 2002) – amelyre fentebb már utaltam – **naturalizáló** fordításnak is, szemben az **egzotizáló**, a forrásnyelvhez a legnagyobb mértékben igazodó fordításokkal. Ez utóbbi eljárás terjedt el a leginkább napjainkban a műfordítók között. Végül Albert Sándor is arra a következtetésre jut, hogy nem lehetetlen jó szövegvariánsokat létrehozni: „Egy megértett tartalom, egy konceptualizált és értelmezett üzenet tehát mindig többé vagy kevésbé fordítható, betartva a célnyelv morfoszintaktikai szabályait” (Albert 2003: 68). Akkor pedig beszélhetünk ekvivalenciáról is, csak tisztáznunk kell, mit értünk ekvivalencián az egyes szövegtípusok esetében. Mert abban minden fordítással foglalkozó szakember egyetért, hogy másfajta ekvivalenciát valósít meg egy szakszöveg fordítója, mint egy sajátos poétikai üzenet átültetője.

Művészi szövegek átültetésekor a kommunikatív ekvivalencia követése látszik a legmegfelelőbbnek. A kommunikatív ekvivalencia elvét először Anton Popovič írta le részletesen *A műfordítás elmélete* (1980) című könyvében. Popovič részletesen kifejti a szépirodalmi szövegek stílusával kapcsolatos ekvivalencia lényegét is: „A szépirodalmi szöveg stílusában az ekvivalencia kétféleképpen érvényesül: egyrészt a paradigmaticus tengelyen, azaz a kifejezőeszközök konkrét kiválasztását megelőző helyzetben; valamint a szintagmatikus tengelyen, amely már meghatározott, a szövegben adott helyzetnek megfelelő kifejezőeszközök megválasztását jelenti” (Popovič 1980: 139). Ez a szerző stilisztikai döntéseinek ekvivalenciája. Ennek alapján a műfordítási ekvivalenciát úgy értelmezzük, mint az eredeti mű és a fordítás kifejezőeszközeinek egyezését, s nem lényeges, hogy ezt az egyezést milyen eszközökkel valósítja meg a műfordító. Ez a megfogalmazás megengedi a szövegrészletek módosításait is annak érdekében, hogy a szöveg egészének üzenete átkerüljön a forrásnyelvi szövegből a célnyelvi szövegbe. A különböző szinteken megvalósuló módosulások paradox módon nemcsak a teljes szöveg- és formahűség lehetetlenségének a jelei, hanem annak is, hogy

bizonyos változtatások árán el lehet kerülni a „hűtlenséget”, azaz az eredetivel kommunikatív egyenértékű szövegvariánsokat lehet létrehozni a műfordítási folyamat eredményeképpen.

Klaudy Kinga gazdag nemzetközi szakirodalom egybevető vizsgálata alapján a kommunikatív ekvivalenciát minden szövegtípusra érvényesnek tartja. „Azt a célnyelvi szöveget tekintjük valamely forrásnyelvi szöveg kommunikatív ekvivalensének, mely a **referenciális, a kontextuális és a funkcionális ekvivalencia** követelményeinek egyaránt megfelel” (Klaudy 1997: 81). A **referenciális** egyenértékűség feltétele Klaudy szerint az, hogy a célnyelvi és a forrásnyelvi szöveg a valóságnak ugyanarra a szeletére, ugyanazokra az objektumaira vonatkozzék. A **kontextuális** egyenértékűség egyrészt a szöveg, másrészt pedig annak elemi egysége, a mondat felől közelíthető meg. Ha a szöveg egésze felől közelítjük meg a kontextuális ekvivalenciát – véleményem szerint ez a legcélszerűbb –, akkor a szöveg elemeinek kapcsolódását vizsgáljuk mind a célnyelvi, mind pedig a forrásnyelvi szövegekben, és ezen az elven vizsgáljuk az egyenértékűséget. A mondatok felől megközelítve a szövegmondatok egymáshoz való kapcsolódását vizsgáljuk, így az egyes nyelvekben való más-más grammatikai eszközökkel való kapcsolódás eseteit is vizsgálnunk kell. Tehát mind a kohéziót, mind pedig a koherenciát érinti a kontextuális egyenértékűség. A **funkcionális** ekvivalencia azt jelenti, hogy „a célnyelvi szöveg ugyanolyan szerepet tölt be a célnyelvi olvasók körében, mint amelyet a forrásnyelvi szöveg betöltött a forrásnyelvi olvasók körében” (Klaudy 1997: 82).

Műfordítások esetében azonban itt látszólagos ellentmondás van, hiszen ilyen módon a sajátos, az adott szövegre jellemző stilisztikai és általában a pragmatikai jelentés sikkadna el a célnyelvi szövegekben. Klaudy Kinga ezt úgy látja feloldhatónak, „...hogya a szépirodalmi szövegekben, amelyekben a forma is a tartalom része – amelyek a valóság jelenségein kívül a formáról is tartalmaznak információt –, a forma bekerül a referenciális részbe, és a kontextuális szempontok éppoly fontosak maradnak, hiszen bármennyire új és szokatlan legyen is egy irodalmi forma, mégiscsak bele kell illeszkednie a célnyelvi olvasók által irodalmi szövegnek tartott szövegek sorába” (Klaudy 1997: 82). Meg kell jegyeznünk, hogy Klaudy ilyen értelmezésében a stílus a forma része.

Kulcsár Szabó Ernő egy miskolci, a műfordítás és intertextualitás alakzataival foglalkozó konferencia-előadásában kifejti aggodalmait a műfordítási ekvivalenciával kapcsolatban. Számos szöveg-összehasonlító elemzése nyomán – szemben a műfordítás-szakirodalom hagyományos álláspontjával – arra a fölismerésre jutott, hogy „...*a sikerült fordítások titka nem a forrás- és célszöveg közti ekvivalens megfelelésben van. ...Sokkal inkább arról van szó, hogy az eredeti és a fordítás összehasonlítása sohasem ad teljes megfe-*

lelést, de éppen ott, ahol ez a megfelelés lehetetlen, és bekövetkezik az idegenség tapasztalata, ott olvasható le a fordítónak a saját nyelven végzett kreatív munkája” (Kulcsár Szabó 1999: 2). A műfordítási folyamat értelmezéséhez tehát Kulcsár-Szabó olvasatában is hozzátartozik annak a munkának a figyelembe vétele, amelyet a műfordító végez, miközben a szöveget elemzi, megkeresi benne az invariáns elemeket, a variábilis (változtatható) elemek kompenzálására célszerűnek vélt eljárás módokat (adjekció, detrakció, immutáció, transzmutáció), és úgy közvetíti a célnyelv eszköztárának felhasználásával a forrásnyelvi szöveg üzenetét, hogy az eredetivel egyenértékű, azonos hatású szövegvariánst hozzon létre. Végeredményben Bańczerowski és Albert álláspontja is ugyanezt tükrözi.

3.5. Abdukcó: A fordító személyét tehát nem hagyhatjuk ki a fordítási folyamatból, ahogyan erről már korábban is volt szó. Ezért Albert Sándor a fordítási folyamat leírására Umberto Eco (1988) abdukcó fogalmának bevezetését tartja a legkövethetőbbnek. A szó jelentése kb. ‘visszacsatolás’. „az indukcióhoz hasonlóan az *eredményből* indulunk ki, az eredmények alapján visszakövetkeztetve megpróbálunk megfogalmazni egy szabályt, majd ezt a szabályt alkalmazzuk a konkrét esetekre, és ha az estekre nézve a szabály nem kielégítő (új esetek bukkannak fel, amelyeket nem fed le a szabály), akkor addig pontosítjuk, változtatjuk, módosítjuk, igazítjuk a szabályt, ameddig nem lesz ‘hozzáilló’ az eredményhez” (Albert 2003: 71). Albert egyben azt is megjegyzi, hogy ez nem is annyira újdonság, hiszen korábban is felbukkan a szakirodalomban, csak eddig a szerzők megelégedtek az esetek leírásával. A modern traduktológia a konkrét eseteken túlmutató szabályokat, *teorémákat* is megfogalmaz. Joggal tehetjük fel a kérdést: mi ez, ha nem egyfajta – jóllehet az eddiektől eltérő – norma felállítására törekvő újfajta kísérlet. Véleményem szerint éppen ezért nem tekinthetünk el sem a norma, sem az ekvivalencia kérdésétől a műfordítási folyamat vizsgálatakor.

4. A kommunikatív ekvivalencia gyakorlati megvalósulása

Az elméleti kérdések után egy Jeszenyin-vers és magyar fordításának egybevető elemzésével műfordítás-kritikai megközelítésben szeretném bemutatni a kommunikatív ekvivalencia létrejöttét. A kommunikatív ekvivalencia megvalósulásának szép példái Erdődi Gábor legújabb Jeszenyin-fordításai, amelyek a *Testem viaszgyertyája* című műfordítás-kötetében jelentek meg 2003-ban a költészet napjára. Ezek közül *A farkas halála* című verset választottam elemzésre. Választásomat az indokolja, hogy a versnek korábban még nem jelent meg magyar fordítása. Az orosz kiadásokban a vers kezdősora áll címként: *Мир таинственный, мир мой древний* (Titok-

zatos világ, régi világom). Jeszenyin legtöbb versének nincs címe, vagy a kezdősora a címe is.

Elöljáróban röviden szólunk kell az új műfordításkötetről. Erdődi Gábor már 1990-ben megjelentetett egy kötetre való Jeszenyin-versfordítást *Meny-nyei kanca* címmel. Később folyóiratokban is jelentek meg versfordításai. Mostani kötetében nem kisebb feladatra vállalkozik, mint hogy nemcsak lefordítson eddig még magyarra nem fordított verseket, valamint újra értelmezzen már általa korábban átültetetteket, hanem a kötetet záró elemző tanulmányában az egész költői életmű ismeretében értelmezze is azokat.

A farkas halála című versen végigvonul az ellentétes szerkesztésmód, az *ellentétezés* (vö. Szathmári 2002: 16–18). A falu és a város ellentéte, az irtó-zatos méretű és iramú iparosítás következménye, amely a falut, a falu embe-rét szinte maga alá temeti, Jeszenyin több versében is megjelenik, pl. az 1919 szeptemberében keletkezett *Kanca-hajókban*. A verset szintén Erdődi Gábor fordította magyarra.

*„Ti új honba eveztek át
Másoktól lekaszabolt karral”.*

A magyar olvasó korábban – elsősorban Rab Zsuzsa ihletett fordításaiból – Jeszenyin verseiben elsősorban az idilli falu képét, a költő gyermekkorá-nak álmvilágát ismerhette meg. Elemzett versünkben a költő nem csak en-nek az idilli világnak az elvesztését siratja. Ez a siratás több síkon jelenik meg: az emberi értékek, a farkas és az általa megjelenített költő fenyegetett-ségét, valamint az elkerülhetetlen halál bátor vállalását is kifejezi a vers. Ezt a többszörös áttételekben megjelenő komplex gondolati-képi asszociációs tartalmat Erdődi Gábor ekvivalensen adja vissza magyar szövegváltozatá-ban. Az orosz szövegben olyan asszociációk is megjelennek, amelyekhez az orosz, ill. szovjet történelmi viszonyok ismerete is szükséges a befogadó fordítónak, hogy megértse, és magyarul is adekvát módon tudja azokat in-terpretálni.

*«Мир таинственный, мир мой древний,
Ты, как ветер, затих и присел.
Вот сдавили за шею деревню
Каменные руки шоссе.»*

*„Múltam csodás birodalma,
elülsz, mint sors szele,
a falut nyakon ragadta
a város kőkeze.”*

Jeszenyin már a kezdetektől látta, hogy a szocializmus „áldott” ajándékai: a szovjethatalom, valamint annak „ajándéka”, az irtózatossá mértékű iparosítás szembeállítja egymással a falut és a várost, a természetet és az urbanizációt. Ez tükröződik a fent idézett versrészletben és a magyar fordításban egyaránt. Az ellentét és a párhuzam mint pragmatikus alakzatok a műfordítás-szövegben is ekvivalens módon jelennek meg. Ezek a struktúrateremtő alakzatok átszövik az egész verset. Erdődi Gábor híven fordítja az űzött vad és az ember sorsának párhuzamát – amely mára klasszikus toposzá vált mind a magyar, mind az orosz (szovjet) irodalomban. A felsőbb erőnek – a politikai hatalomnak – kiszolgáltatott, a halálig fokozódó és halállal végződő rettegés párhuzamát ember és vad sorsában később Mandelstam, József Attila, Radnóti Miklós és Viszockij is hasonló módon éli meg és fejezi ki költői képekben. A két nép irodalmában meglévő hasonlóság nemcsak a költő-műfordítót, hanem a magyar olvasót is segíti, hogy a Jeszenyin-vers asszociációit helyesen értelmezze. A zaklatott lelkiállapot kifejezését az eredeti alakzatokkal adekvát módon teremti újra a költő-műfordító a magyar szövegben.

Erdődi Gábor műfordításkötete záró tanulmányában párhuzamot von a magyar és orosz irodalomban megjelenő farkas-toposzok között. József Attila *Bánat* című versében a következőképpen jelenik meg a Jeszenyin-szövegben meglévő asszociáció:

*«Futtam, mint a szarvasok,
lány bánat a szememben.
Famardosó farkasok
űznek vala szivemben.»*

A hasonlóság észrevehető, de a József Attila-versben nem teljesen azonos a farkas-motívum funkciója a Jeszenyin szövegében betöltött szereppel. József Attilánál az üldözött költő lelkében a más verseiből is jól ismert kettősség, a szelíd szarvas és a vad farkas ellentétében kifejeződő lelki tusa a hangsúlyos, továbbá sajátosan magyar konnotációként a csodaszarvasmonda asszociációja is benne foglaltatik a versben. Közelebb áll a jeszenyini képhez az Erdődi Gábor által is említett Radnóti Miklós-versrészlet asszociációja:

*„Ó, költő, tisztán élj te most, ...
...S oly keményen is, mint a sok
sebtől vérző nagy farkasok.” (Járkálj csak, halálraitélt)*

Bár a farkas-motívum hasonló asszociációkat kelt mindhárom versrészletben, de mivel mindegyik versnek más a kontextusa, más és más a farkas-motívum kontextuális jelentése, a jeszenyini szöveg asszociációs viszonyainak értelmezése nem biztos, hogy ekvivalens lett volna a műfordítás-szövegben, ha a fordító nem ismeri a fent idézett verseket.

*„О, привет тебе, зверь мой, любимый!
Ты не даром даешься ножу.
Как и ты – я, отовсюду гонимый,
Средь железных врагов прохожу”*

*„Drága vadállat, üdv tenéked,
küzdesz, míg kés leterít,
hiszen engem is űz, aki téged:
vas-ellenség bekerít.”*

A fordítás során szükségképpen végbemenő módosítások következtében a magyar szövegben az eredeti szöveghez képest vannak jelentéseltolódások – például az eredeti szöveg szó szerinti és szinonimikus ismétlései a detrakciós művelet következtében nem kerülnek át a fordításszövegbe – mégsem érzékeljük ezt hiányként, hiszen a különböző asszociációk révén létrejövő jelentésvizonyok összességükben azonos módon jelennek meg a műfordításszövegben is: a falura támadó város és a falu ellentéte, a farkasköltő heroikus küzdelme jól érzékelhető. A műfordítás-szövegben a második sor idiomatikus kifejezésére nem idiomát alkalmaz a fordító, de a magyar *küzdesz* igei szinonima ugyanúgy azt az asszociációt kelti a magyar olvasóban, mint az oroszban a *Ты не даром даешься ножу* 'nem adod meg könnyen magad a késnek' mondat értelme: a kikerülhetetlen halál tudatában is harcol mind a költő, mind pedig a vad, illetve a vaddá vált költő.

És végül a záró versszak asszociációi is ekvivalensek a két szövegben: a bátran vállalt halál nem hiábavaló, a sorstársakat bosszúra hívja:

*«И пускай я на рыхлую выбель
Упаду и зарююсь в снегу ...
Все же песню отмщенья за гибель
Припоют мне на том берегу.»*

*„S ha majd a hóra zuhantam,
mely betemet, eltakar,
bosszúból értem harsan
a túlsó parton a dal.”*

Befejezésül röviden szólnunk kell a színszimbolika ekvivalenciájáról is. Mint ahogy Erdődi Gábor kötetzáró tanulmányában megjegyzi, saját fordításában az eddigi fordításoknál jobban hangsúlyozza Jeszenyin színszimbolikájának sötét elemeit, pontosabban a fekete szín előfordulását. „Verseinek fordítása közben derült ki, hogy – elsősorban az 1919–23-as korszakban – az avantgárd korszakában, úgynevezett imazsiniszta periódusában verseinek, poémáinak jól elkülöníthető csoportját a fekete szín dominanciája, világérzését a kozmikus kétségbeesés és lázadás jellemzi” (Erdődi 2003: 109). Hozzá kell tennünk azt is, hogy ezt egy korábban keletkezett tanulmányában kvantitatív módon már Erdélyi Z. János is igazolta. Erdélyi Z. János az 1995-ig, a költő születésének 100. évfordulójáig megjelent magyar fordítások alapján végezte számítógépes színszimbolika-elemzését. Rab Zsuzsának, Weöres Sándornak, Jánossy Istvánnak és másoknak az 1977-es Jeszenyin-kötetben megjelent fordításait, valamint Erdődi Gábornak a *Mennyei kanca* című kötetében megjelent, és az azt követő időszakban készült műfordításait, majd a saját maga által lefordított 17 verset is belevéve összesen 255 verset elemzett Erdélyi. Objektív módon kimutatta, hogyan függ össze a költői mondanivaló és a színek alkalmazása az egyes korszakokban. A költő életének legutolsó éveiben már az élénk színek helyett a fehér, a szürke és a fekete szín dominálnak, más szín csak elvétve fordul elő.

A farkas halála című versben a sötétebb színek uralkodnak, a színkifejező lexikai elemek között elsősorban a *fekete* színnév és annak lexikai szinonimái dominálnak.

«Здравствуй ты, моя черная гибель,
Я навстречу к тебе выхожу!»

„Jöjj hát, fekete halálom,
Már néked adom magamat.”

Lexikai szinonimákon értem a fekete melléknéven kívül az olyan összetett főnévi jelzős szerkezeteket, mint pl. *az erezett-kezű ördög*, amelyben a főnévhez társuló színeképzet helyettesíti a fekete melléknevet.

*Ránk ült erezett-kezű ördög,
Rokona ez a durva vasút.*”

A fekete szín eluralkodását Jeszenyin költői életművében természetesen az aktuális témaválasztás is indokolja, de annál többre is utal: a fiatal költő lelke kiégett, a társadalmi és egyéni sorsfordulók nyomására meghasonlott. Ez a lelki meghasonlottság a szemantikai sík adekvátsága mellett adekvát

képekben is kifejeződik mind az eredeti, mind pedig a műfordítás-szövegben.

Erdődi Gábor, bár több helyen él a fordításban módosításokkal, kompenzációkkal, ekvivalensen adja vissza a jeszenyini szöveg különböző asszociációs viszonyait, a vers szemantikai-pragmatikai, képi és akusztikai síkját az eredetivel egyenértékűként közvetíti. A grammatikai síkon ugyan vannak nagyobb mértékű átalakítások, de ezek nagyobb részt a forrásnyelv és a célnyelv tipológiai különbségéből adódó kötelező átváltási műveletek következményei. Ahol pedig nem emiatt válik szükségessé a szövegmódosítás, ott a költő-műfordító leleményesen, egyéni módon választ a rendelkezésére álló szinonim stílusesszözökből, megteremtve ezáltal a kommunikatív ekvivalenciát forrásnyelvi és célnyelvi szöveg között. Megjegyezni kívánom, hogy a Jeszenyin-vers és a magyar szövegváltozat egybevetésekor nem törekedtem komplex stíluselemzésre, elsősorban az eredeti szöveg és a műfordítás asszociatív viszonyainak, valamint a szövegkoherenciát biztosító alakzatok megfelelését vizsgáltam.

Felhasznált irodalom

- Albert Sándor 2003. Fordítás és filozófia. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XVII. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Bañcerowski Janus 2000. A translatorika fogalmának meghatározásához. In: A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Szláv Filológiai Intézet. Lengyel Filológiai Tanszék. Budapest. 389–391.
- Cs. Jónás Erzsébet 2001. Kontrasztív szövegsemantikai vizsgálatok. Csehov-drámák fordításelemzése. Bessenyei György Kiadó. Nyíregyháza.
- Erdélyi Z. János 1995. «Folyóba hulló égi kék». Szergej Jeszenyin színvilága a magyar fordítások tükrében. Előadásként elhangzott az ELTE Tanárképző Főiskolai Karán 1995 decemberében a Jeszenyin születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett konferencián. Kézirat.
- Erdődi Gábor 1990. Mennyei kanca. Fekete Sas Kiadó. Budapest.
- Erdődi Gábor 2003. Testem viaszgyertyája. Jeszenyin-fordítások. Fekete Sas Kiadó. Budapest.
- Klaudy Kinga 1997. A fordítás elmélete és gyakorlata. Második, bővített kiadás. Scholastica. Budapest.
- Kulcsár Szabó Ernő 1999. A fordítás „antihumanizmusa” mint az önmegértés új történeti alakzata.
www.debrecen.com/alfoldszerkesztoseg/1999/kulcsar.html
- Lőrincz Julianna 1997. Műfordítás és stílus. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica XXIII. kötet. Eger. 1996–1997. 127–133.

- Lőrincz Julianna 1998. Műfordítói elvek és gyakorlati megvalósulásuk. Jeszenyin-versek műfordításainak egybevető elemzése. In: Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára. Szerk. Zoltán András. Készült az ELTE Keleti Szláv és Balti Filológiai Tanszékén. Budapest.
- Lőrincz Julianna (társszerző Jászay László) 2001. Variancia az orosz ige paradigmájában. Líceum Kiadó. Eger.
- Lőrincz Julianna 2003. A műfordítási terminológia kérdései. Előadásként elhangzott a beszercebányai Bél Mátyás Tudományegyetem Hungarisztika Tanszékének Irodalmi és nyelvi interpretációk című nemzetközi konferenciáján. Megjelenés alatt.
- Péter Mihály (1999) „Pár tarka fejezet csupán...” Puskin „Jevgenij Anyegin”-je a magyar fordítások tükrében. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Popovič, Anton 1980. A műfordítás elmélete. Madách. Bratislava (ford. Žilka Tibor).
- Szabó Zoltán 2003. A stilisztikai invarianciáról. In: Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára. Szerkesztette Hajdú Mihály és Keszler Borbála. ELTE. Budapest. 213–15.
- Szathmári István 2002. Alakzatok Márai Sándor *Halotti beszéd* című versében. In: Az alakzatok világa 9. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Žilka Tibor 2001. Jelentéseltolódás a műfordításban. In: Értékközvetítés irodalomban és nyelvben. Univerzita Mateja Bela. Banská Bystrica, Filologická fakulta, katedra ugrofinských jazykov. Banská Bystrica. 26–34.
- Есенин, Сергей 1976. Стихотворения и поэмы. Москва: «Художественная литература»